

ESKİ KÖYE YENİ DİL: PLAKLARIN KUSURSUZ DÖNÜŞÜ

Âdem Terzi

- Bir almaca bağlı teller içinden sesini karşı odaya iletmeye çalışan Graham Bell'e "Bu kadar uğraşmaya ne gerek var! Oraya gider konuşurum." itirazı yöneltildiği rivayet olunur ki duvarı bir kere aşan ses, tellerin uzanabildiği her yere gidebilecek, sonrasında yolculuk için onlara da ihtiyacı kalmayacaktır.

Sesin saklanması ise ilkin Edouard-Leon S. de Martinville başarsa da (1857) yöntem -birçok başka buluş gibi- Edison tarafından geliştirilip kullanışlı hâle getirilecektir (1877). Kayıt için *metalik sabun* adlı bir karışımdan üretilen silindirlerin kullanıldığı fonografların ilgi alanına ilkin her türlü ses girse de buluşun zamanla ezgiler için daha elverişli olduğu anlaşılacak; bu da Columbia, Pathé gibi markaların doğup büyümesine altyapı oluşturacaktır.

Fonograf İstanbul'a ulaşmadan önce genç Ahmet Rasim, bu tuhaf aletle ilgili bir kılavuzu *Bedayi-i Keşfiyât ve İhtirâat-ı Beşerriye'den Fonograf: Sadâyı Tahrir ve İade Eden Alet* başlığıyla Türkçeleştirir (1887). Belki bu çevirinin etkisiyle fonograf için ilkin *sadanüvis* karşılığı kullanılsa da yaygınlaşmaz. Kayıt yapılan silindirler ise başta *üstüvane*, sonrasında *kovan* adıyla Fonografhane-i Gülistan gibi İstanbul kuruluşlarıyla dolaşıma sokulur. Kovanlarla İstanbul'da da ilkin her türlü ses yakalanmaya çalışılmışken zamanla Tanburi Cemil Bey, Neyzen Tevfik gibi dönemin saz üstatlarından kayıtlar alınır.

Başka bir üstat Hafız Burhan'ın *Makber* icrasının Boğaz'ın karşı kıyısından da dinlenebildiği rivayet olunur ki o güçlü sesin Anadolu'nun daha içerilerine ulaşabilmesi için Emile Berliner'in gramofonu geliştirmesi beklenecektir (1887). Silindir yerine döner bir tabla üzerine oturtulan diskin kullanıldığı bu düzenekle hem ses fonografa göre daha canlı kaydedebilecek hem de bir ana kalıptan çok sayıda kopya alınmasına olanak sağlamasıyla müziğin ticari bir ürün olarak öne-

mi artacaktır. Nitekim başta Berliner olmak üzere pek çok firma, asıl bu buluştan sonra güçlenmişse de Ressam Francis Barraud'un fonografa kaydettiği sesini köpeği Nipper'ı dinletirken gösteren tabloyu imlek olarak kullanan His Master Voice, kısa sürede evrensel bir üne kavuşacaktır.

Fonograf gibi gramofonun da İstanbul'a erişmesi gecikmez (1900) ve Odeon, EMI gibi yabancı firmaların yanı sıra Hafız Aşir Record gibi yerli firmalar, fonograftan sonra gramofon kayıtları yapıp dağıtmak üzere işe koyulur. Mızıka-yı Hümayun'dan marşlar, meddah hikâyeleri, kantolar ve fantezilerle başlayan kayıtlar; Afife Hanım, Kemani Sahak Efendi, Kemeñçeci Anastas, Udi Nasip Hanım, Zurnacı Arap Mehmet, Matmazel Kamelya, Hafız Sait gibi dönem tanınmış icracılarından yapılanlarla birlikte ülkenin her tarafına dağıtılır. İstanbul dışındaki ezgileri toplamak üzere de Darülelhan Derleme Heyeti, 1926'da Adana'da gramofonla "Kozanoğlu" türküsünü derleyerek çalışmalara başlar. Arkalı önlü birer ezgi barındırabilen yeni araca ilkin *sada tabağı* adı verilse de karbon ve kireçtaşı alaşımli gomalakattan yapılan diskler Anadolu'da *taş plak* olarak sevinecektir. Yapımında ana malzeme olarak plastiğin öne çıkmasıyla plaklar daha hafif ve dayanıklı hâle gelecek, ayrıca ikiden çok ezgi de barındırabilecektir.

Sesin saklanmasına yönelik gelişmeler burada da durmayacak, bir Fransız halk şarkısınının kaydıyla başlayan günümüze kadarki sürecin gündelik hayata en büyük katkısı ise müzik alanında görülecektir. Böylelikle kovan, taş plak, kaset, makara, kartuş, cd, mp3, mp4, iPod vb. ile dünyanın bütün ezgileri bu topraklarda da dinlenebilir hâle gelecektir. Ancak çoğu Batı'dan sökün ettiğinden ilgili ürün ve tekniklerin yabancı adlandırmaları da sesle birlikte Anadolu'ya yayılacaktır.

Makber şairi Abdülhak Hamit'in de hazır bulunduğu I. Türk Dili Kurultayı'nda alınan kararlardan biri, Anadolu'dan derlenen Türkçe sözlerin yabancıları yerine yerleştirilmesidir. Daha çok Doğu kökenli sözlerin hedeflendiği bu dönemde, Batı kökenli sözler henüz tehdit olarak görülmecektir. Altmışlı yıllara gelindiğinde ise karşılık bulunmaya çalışılan yabancı öğeler, bu sefer Batı kökenliler olacaktır. İçlerinde sesle ilgili olanlar da vardır ki önerilen

karşılıkların çoğunun tutmadığı görülmektedir: *sesyazar (fonograf)*, *sesyayar (hoparlör)*, *ses borusu (megafon)*, *sesbüyütür (mikrofon)*, *ses alıcı (manyetofon)*, *uzunçalar (long play)*, *tekli (single)*, *yoğun teker / yoğundisk (CD)*, *ışıklı teker (laser disc)*, *atmalık (jeton)*, *kutucuk (kaset)*, *kutucuklu ses alıcı (kaset teyp)*, *uzgöreç (televizyon)*, *görüntü alıcı (video)* gibi.¹

Bunların dışında, Nurullah Ataç gibi yabancı sözlere Türkçeleştirmeyi görev bilenler tarafından *uzak-konuşur (telefon)* gibi karşılıklar kullanılmışsa da bunlar da yaygınlaşmamıştır. *Pikap* ve *teyp* sözlere konuşurlar tarafından “plakçalar, kasetçalar” olarak Türkçeleştirilmeye çalışıldıysa da bunlarda geçen “plak, kaset” sözlere ve öteki çok sayıda yabancı öge için bir karşılık bulunamamıştır. “Çalar” sözü sonrasında TDK tarafından “walkman” için kullanılmış, bu karşılık da yaygınlaşmamıştır: *gezerçalar/yürürçalar*.

Sürecin böylece sürüp gitmesi, sesle ilgili daha nice yeni tekniğin ve aletin ortaya çıkması ve bunların yeni adlarıyla birlikte eskilerin yerini alması tahmin edilirken müzik alanında ön görülmeyen bir durum ortaya çıktı ve 2016’da plak satışları dijital kayıt satışlarını geride bıraktı. Bunda yeniden plak basımına geçilmesinin etkisi varsa da bu geçmiş dönem müzik dinleme aracı, bir dönemdir zaten revaçta idi. Hayata yeniden karışan bu ürünle birlikte geçmişteki seslerin yanı sıra ilgili terimler dizgesi de tekrar yaygınlık kazanmaya, yeni terimler de ortaya çıkmaya başladı.

Eskiler bir yana yeni terimlerin oluşmasındaki etken, günümüze ulaşabilen plakların bir araçtan öte artık koleksiyon değeri de kazanması ve genel ağ üzerinden yapılan ikinci el plak satışlarının oldukça ilgi toplamasıydı ki Discogs, Recordstore, Normanrecords gibi yabancı sitelerin yanı sıra Rainbow45records, Plakveben, Goldplak, Plakevi gibi plak satış sayfasının sayısı günden güne artmaktaydı. Elde edilecek sesin

niteliği açısından ikinci el plakların yıpranmışlık durumu; koleksiyon değeri açısından da baskı yeri, baskı sayısı gibi özellikler alıcı için oldukça önem taşıyordu ki özellikle uzaktan satışlarda bu bilgilerin en doğru biçimde verilmesi gerekiyordu. Artık üretilmeyen bir ürünün uygun şartlarda kullanılması ve korunması ile onu dinlemeye yönelik aletlerin tamiri veya üretilmesine bağlı olarak da başka bir öbek terime daha ihtiyaç duyuldu.

Durumun Türkçeye etkisi ise geçmiştekiyle aynı olmadı. Sesle ilgili gelişmeleri dışarıdan alan ülkede plaklara dönüş öteki dillerden önce başlamış; bu da geçmişte kalan birçok yabancı terime Türkçe adlar bulunmasına, ihtiyaç du-

1 Bu bölüm ve sonrasında verilen öneriler, TDK tarafından hazırlanan karşılıkların duyurulduğu kılavuzlardan, *Güncel Türkçe Sözlük*’ten ve *Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu* gibi ilgili terim sözlüklerinden alınmıştır.

yulan yeni terimlerin de Türkçe içinden adlandırılmasına uygun zemin oluşturmuştur.

Bu terimleri ilgili başlıklar altında değerlendirmek daha derli toplu bir sunum sağlayacaktır:

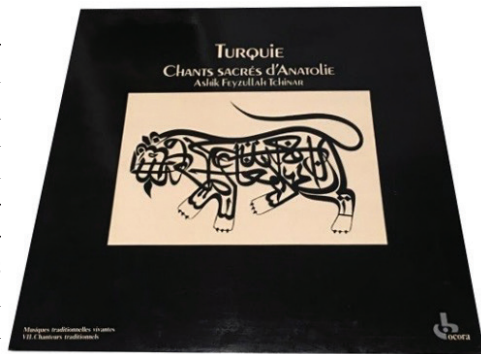
BİÇİM VE İÇERİK

Plaklar ortaya çıkışlarından bu yana farkı malzemelerden, farklı boyutlarda ve farklı dönüş hızları için üretilmektedir. Bunlardan taş plaktan (78 devir) sonra en yaygın kullanılan iki biçim için *uzunçalar* (33 devir) ve *kırkbeşlik* (45 devir) karşılıkları ilk dönemlerde üretilmiş ve belli bir yaygınlık kazanarak bugüne ulaşmıştır. 45 devirlik (single), genelde arkalı önlü iki ezgi barındıran plaklar için TDK tarafından *tekli* karşılığı önerilmişse de bu karşılık tutmamıştır. Ayrıca “single” sözü, ileriki dönemde CD formatında da gündeme gelmiş; böylelikle daha da yayılmıştır. 78 devir olarak ortaya çıkan plaklar için ise ilk günden bu yana *taş plak* karşılığı kullanılmış, bu karşılık edebiyatta bile yer bulmuştur. Bir kırkbeşlikten çok, uzunçalardan az parça içeren ve 45 ya da 33 devirde çalınabilen “easy play (EP)” plaklar ise ilk başta *kısa çalar* biçiminde adlandırılmış ancak bu tür Türkiye’de fazla üretilmediğinden karşılığı da pek kullanılmamıştır.

Plaklar, genellikle kâğıt ve karton koruyucular içerisinde satışı sunulmakta iken içeriğe yönelik bilgiler veya fotoğraflar barındıran dıştaki öge, Türkçede *kap* ve *kapak* olarak adlandırılmakta; genellikle herhangi bir yazı veya fotoğraf içermeyen içteki ögeler için *iç kapak*, *koruyucu kapak* ifadeleri kullanılmaktadır. Plağın baskı sayısı, baskı yeri ve baskı zamanına göre değişiklik gösterebilen kapak ve iç kapaklar da plağın koleksiyon değeri açısından oldukça önem taşımaktadır ki bunların da uzaktan satışlarda mutlaka belirtilmesi gerekmektedir: *Açılır kapak*, *farklı kapak/baskı*, *firma kabı/kapağı* gibi. Birden fazla plak içeren baskılar, baskının türü gibi durumlar da yine farklı adlandırılmalarla birbirinden ayrılmaktadır: *çiftli*, *set*, *karma*, *toplama* vb.

BASKI

Michael Jackson, Pink Floyd, Led Zeppelin gibi kişi ve gruplara ait dünya çapında satış rekorları kırmış albüm ve kırkbeşlikler ile Türkiye’den Zeki Müren, Müslüm Gürses, Sezen Aksu, Cem Karaca, Barış Manço, İbrahim Tatlıses İlhan İrem, Erol Büyükburç, Orhan Gencebay gibi sanatçılara ait albüm ve kırkbeşliklerin büyük çoğunluğunun hem kendi döneminde farklı ülkelerde birden fazla baskısı yapılmış hem de günümüzde bunlar yeniden basılmıştır. Bu çeşitlilikte baskı yeri

ve zamanına bağılı değişiklikler de plaktan elde edilecek sesin niteliği ya da plağın koleksiyon değeri açısından oldukça önem kazanmaktadır. Reklam/tanıtım amaçlı basılan plaklar, sınırlı baskılar da koleksiyoncular tarafından özellikle takip edilen ölçütler olmaktadır. Bu ayrımları belirtmek üzere de bugün *dönem baskısı, yeni baskı, ilk baskı, farklı baskı, özel baskı, sınırlı baskı* gibi Türkçe terimler kullanılmaktadır.

GENEL DURUM

Yüzeydeki ses kanallarına kaydedilen ezgilerin özel bir iğne yardımıyla alınması ilkesine dayalı plak icrasında bu kanalların yıpranmışlık durumu, ürünün değerini belirleyen ilk etmendir. Yıpranmışlık derecesinin nesnel olarak verilebilmesi için de özellikle uzaktan satılarda ortak bir dilin kurulması zorunlu hâle gelmiştir. Bunun için Batı'da ilkin onluk numaralandırma sistemi kullanılmışsa da kimi sıfatların kısaltmasından ve artı-eksi işaretlerinden oluşan başka bir sistem daha çok yaygınlık kazanmıştır: *P (poor), G (good), VG (very good), VG+ (very good plus), EX- (excellent minus), EX (excellent), M- (mint minus), M (mint), SS (still sealed)*. Aynı sistem, plak kapakları için de kullanılmaktadır.

Türkçede ise aynı ihtiyacı karşılamak üzere *kötü, hoşaf, pert; vasat, yorgun; vasatin üstü; iyi; mükemmel; iğne değmemiş, il; sıfır, ambalajında, ambalajı açılmamış* gibi ifadeler bulunmuş ve oldukça yaygınlık kazanmıştır.

Bu genel ifadeler dışında, ses kanallarının hasarından veya hatalı baskıdan kaynaklanan ve sesin niteliğini bozan bazı durumlar da *takılma, atlama, pıtılma, çırtırtı, cızırtı, titreşim, dip ses, uğultu* gibi ifadelerle tanımlanmaktadır.

ÖTEKİ ÖGELER

Geçmiş dönem seslerini plaklardan dinleyebilmek için, bir plakla birlikte dönen bir tabla ve plağa temas eden bir iğne gerekmektedir ki bu nn genel durumu elde edilen sesin niteliğini doğrudan etkilemektedir. Böylelikle gündeme gelen öteki kavramlar da *tambura, plak althęi, kol, sarkma, iğne tarama açısı* gibi yine çoğunlukla Türkçenin olanaklarıyla adlandırılmıştır. Ayrıca plağın, iğnenin ve plak alan aletin korunmasına, temizlenmesine yönelik geçmişten gelen ya da bugün türeyen başka birçok kavram daha bulunmakla birlikte, tamamı ancak geniş kapsamlı bir yazıda veya ilgili bir sözlük çalışmasında değerlendirilebilir.

Ezgileri plaklardan dinlemeyi tercih edenlerin bir bölümüne göre bu geçmiş zaman aleti, dalgalara ya da sonradan üretilen müzik dinleme araçlarına sıkıştırılan sese göre daha doğal bir ses barındırmaktadır. Öte yandan *nostalji* kavramının ilk akla getireceği ürünlerden biri, şüphe yok ki plaklar ve onları alan aletlerdir. Dolayısıyla geçmişe zlem duygusunu akla getiren veya doyuran nesnelere başında plakların geldiği söylenebilir. Özellikle yakın dönem dizi ve filmlerinde sıklıkla kullanılması da plakların sandıklardan çıkarılmasında etken gibi görülmektedir. Söz gelimi *Kurtlar Vadisi'*ndeki Laz Ziya'nın özenle saklayıp özel anlarda dinlediği *Asiye* türküsünü içeren kırkbeşlik, o dönem en

çok aranan plaklardan olmuşsa da dizide tüküyü seslendiren Seyfettin Tomakin'in böyle bir kırkbeşliği bulunmamaktadır.

Bunların yanı sıra hızlı tüketim nesnelere gelen, bu sebeple müzik dışındaki unsurları da taşımak zorunda kalan günümüz müzik üretim ve tüketim biçimlerine

bakarak daha yalın ve içten bir üretim ve tüketim biçimine sahip bir geçmiş kaçış isteğinden de söz edilebilir. Nitekim en az günümüzde üretilenler kadar, eski eserlerin farklı yorumlarla yeniden dolaşıma sokulması da bu sava destek olarak sunulabilir.

Hangi sebebe dayanırsa dayansın şu aşamada görünen o ki plak kafeler, plak evleri ve Anıl Taş Plak Sevenler Sohbet Salonu gibi ilgililerin oluşturduğu grupların yanı sıra uzaktan satışa odaklı plak satış sitelerinin sayısı günden güne artmaktadır. Ayrıca dünyanın dört bir yanındaki uluslararası plak fuarlarının birçoğu, en az kitap veya otomobil fuarları kadar geniş bir alana yayılmakta ve çok sayıda ziyaretçi ağırlamaktadır; yani bir dönem yavaşlamış olsa da plakların dönüşü hiç durmayacak gibi görünmektedir.

Kaynaklar

Ünlü, Cemal, *Git Zaman Gel Zaman: Fonograf-Gramofon-Taş Plak*, Pan, İstanbul 2004.

Emiroğlu, Kudret, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Fot. 1: Barraud, köpeği Nipper'in resmi önünde. [en.wikipedia.org]

Fot. 2: Paul McCartney'in Türkiye'de farklı kapakla basılan (1970) bir plağı. [arşivimden]

Fot. 3: Feyzullah Çınar'ın Fransa'da basılan (1983) bir albümü. [arşivimden]

Fot. 4: Uluslararası Utrecht (Hollanda) Plak Fuarı'ndan bir görüntü. [discogs.com]